

Földi Attila

Farmakognózia az ősi Kínában gyógyszerkönyvi példák alapján

BEVEZETÉS A hagyományos kínai orvoslás (中醫, a továbbiakban: HKO) legelső írásos nyomai a Shang-kor (商朝)¹ nyúlnak vissza. Az ún. jóslócsontokon (jiagu, 甲骨) számos betegség, például szembetegségek, fogfájás, haspuffadás stb. esetében keresnek magyarázatot. Mivel a Shang-korban az orvoslás még nem volt elkülönült tudomány, ezeket a bajokat legtöbbször az ősök átkának tekintették, így az ajánlott gyógymódok is inkább engesztelő szertartások voltak.

A HKO legfontosabb alapművei eredeti formájukban többnyire elvesztek, ma ismert formájukban valószínűleg a Han-korban (漢朝)² állították össze őket. A ránk maradt, igen változatos technikákat felvonultató gyógyító-megelőző rendszer eredményesen ötvözi a mai Kína területén élő nemzeti kisebbségek (pl. tibeti, mongol) népi gyógyászatának és a különböző vallási rendszerek (pl. taoista, buddhista) gyógyászatának technikáit, amelyeket egy jellemzően kínai rendszerre gyúrtak össze. A HKO legfontosabb ágai: akupunktúra és moxaterápia 針灸, masszázs 推拿, qigong 氣功, speciális diéta 食療 és gyógyszerészet 中藥學, valamint ezek változatai és kiegészítő technikái.³

A HAGYOMÁNYOS KÍNAI GYÓGYSZERÉSZET LEGFONTOSABB FORRÁSMUNKÁI⁴

Shennong Bencaojing 《神農本草經》, azaz *Shennong gyógynövénykönyve* (i. e. II–I. század)

Leigong Paozhi lun 《雷公炮炙論》, *Lei apó elmékedései a gyógynövények elkészítéséről* (i. e. V. század)

Li Shizhen: *Bencao gangmu* 《本草綱目》, azaz *A gyógynövények részletes áttekintése* (1578)

A *Shennong Bencaojing* 《神農本草經》, azaz *Shennong gyógynövénykönyve* című mű a Hagyományos Kínai Orvoslás legrégebbi gyógyszerkönyve, amely máig mintaként szolgál a későbbi korok gyógyszerkönyvei számára. A hagyomány szerint a mű szerzője Shennong 神農, az Isteni Földműves, aki az i. e. III. évezredben élt, és a földművelésre tanította az embereket. A szöveg eredetije az idők során elveszett, a ma ismert változatot az azt idéző művek alapján rekonstruálták. A szöveg vizsgálata alapján a kutatók azt feltételezik, hogy a ma ismert szövegváltozat a Han-korban keletkezhetett.

A mű 365 drog⁵ leírását tartalmazza. A drogokat hat kategóriában és három szintre bontva dolgozták fel. A drogok 6 csoportja: jáde és más kövek (玉石), gyógynövények (草), fák (木), emberi és állati eredetű szerek (人、獸、禽、蟲魚), gyümölcsök és zöldségek (果、菜), gabonafélék (米穀).⁶ Az első szintű 120 drog huzamos fogyasztásának sem lehet semmilyen kellemtlen következménye (vagy ahogy a kínai szöveg tartalmazza: nem okoz mérgezést). A második szintű 120 drog huzamos fogyasztás esetén enyhén mérgező, a harmadik szintű 125 drogot azonban csak rövid ideig szabad alkalmazni, mert mérgezőek.

1. A Shang-kor vagy Shang-Yin-dinasztia kora a hagyomány szerint i. e. 1765–1122 közt tartott.

2. A Han-kor vagy Han-dinasztia kora i. e. 206 – i. sz. 220 közt tartott.

3. A konferencián elhangzott előadásomban igyekeztem ezek mindegyikét röviden bemutatni, de az alábbiakban szigorúbban követem a tematikát, így a HKO ágainak ismertetésétől eltekintek.

4. Tekintettel arra, hogy a konferencia az ókori orvosi nyelvről szól, az alábbiakban olvasható gyógyszerkönyvi példák mind *Shennong gyógynövénykönyv*ből származnak, hiszen a kínai ókor a Shang-kortól a Han-kor végéig tartott.

5. Itt és a szöveg egyéb részében is a drog szót a gyógyszerészetben megszokott értelemben használom, jelentése: a gyógynövények, gombák stb. hatóanyagban gazdag része.

6. A gombákat nem különítették el, hiszen csak a XX. század óta alkotnak külön rendszertani kategóriát. Abba a csoportba kerültek, amelyhez hasonlítottak: a lingzhi (靈芝) 6 színváltozata (赤、黑、青、白、黃、紫芝) a gyógynövények közé, a fuling (茯苓) és a zhuling (豬苓) a fákhoz.

Leigong Paozhi lun 《雷公炮炙論》, azaz *Lei apó elmékedései a gyógynövények elkészítéséről* Kína első gyógyszerészeti szakkönyve, amely szerencsére ránk maradt. A mű szerzője Lei Xiao (雷斅). A mű talán legnagyobb értéke, hogy 3 kötetben 300 hagyományos kínai gyógyszer leírását tartalmazza, külön részletezve a drogok előkészítését és a gyógyszerkészítés menetét.

Bencao gangmu 《本草綱目》, azaz *A gyógynövények részletes áttekintése* című mű, a hagyományos kínai orvoslás mind a mai napig mérvadó, oktatott és talán legteljesebb gyógyszerészeti összegző műve. Szerzője, Li Shizhen 李時珍 (1518–1593), a Ming-kori Kína legnagyobb gyógynövény ismerője és akupunktúrás orvosa volt, de számos más tudományágban is jeleskedett.

A *Bencao gangmu* több mint 2 millió kínai írásjegyből áll. 53 kötetében közel 2000 gyógynövény, gomba, ásvány és egyéb természetes összetevő monografikus leírása, valamint több mint 11 000 hagyományos kínai recept és gyógykeverék található. A feldolgozott drogok közül 374-et a szerző említ először, a receptek közel 2/3-a ugyancsak a szerző sajátja.

Az 1–4 kötetben található a tartalomjegyzék, valamint a legelterjedtebb betegségek kezelésére szolgáló drogok említése. Az 5–53. kötet tartalmazza a monografikus leírásokat, Shennong *Bencaojing* című művét követve tartalmazza az ismert lelőhelyek említését, valamint a korábbi források tudásanyagának összesítését.

FORRÁSSZÖVEGEK ÉS MAGYARÁZATAIK⁷

赤芝

Chi Zhi – Vörös lingzhi⁸

味苦平。主胸中結，益心氣，補中，增慧智，不忘。久食，輕身不老，延年神仙。一名丹芝。

Íze keserű, [jellege] semleges.⁹ A mellkas középső területé[n kialakuló] csomósodásra hat, növeli a szív qi¹⁰-jét, serkenti

a középső [melegítőt], növeli a bölcsességet, [használója] nem felejt. [Ha valaki] régóta fogyasztja, teste könnyű[vé válik], nem öregszik, hosszú életű lesz, [mint] a halhatatlanok. Egyesek cinóber [színű] lingzhinek nevezik.

黑芝

Hei Zhi – Fekete lingzhi¹¹

味鹹平。主癰，利水道，益腎氣，通九竅，聰察。久食，輕身不老，延年神仙。一名玄芝。

Íze sós, [jellege] semleges. Jótékonyan hat vizelet-visszatartásra és a [szervezetben belüli] folyadékáramlásra, növeli a vese qi-jét, átjárhatóvá teszi a kilenc testnyílást,¹² [és javítja] a hallást. [Ha valaki] régóta fogyasztja, teste könnyű[vé válik], nem öregszik, hosszú életű lesz, [mint] a halhatatlanok. Egyesek sötét [színű] lingzhinek nevezik.

青芝

Qing Zhi – Kékeszöld lingzhi¹³

味酸平。主明目，補肝氣，安精魂，仁恕，久食，輕身不老延年神仙。一名龍芝。

Íze savanyú, [jellege] semleges. A fénylő szemre hat, támogatja a máj qi-jét, megnyugtatja a lelket,¹⁴ [elősegíti] a belső megbocsátást. [Ha valaki] régóta fogyasztja, teste könnyű[vé válik], nem öregszik, hosszú életű lesz, [mint] a halhatatlanok. Egyesek sárkány lingzhinek nevezik.

白芝

Bai Zhi – Fehér lingzhi¹⁵

味辛平。主效逆上氣，益肺氣，通利口鼻，強志意，勇悍，安魄。久食，輕身不老延年神仙。一名玉芝。

Íze csipős, [jellege] semleges. A köhögésre hat, szembeszáll a felfelé [áramló] levegővel, növeli a tüdő qi-jét, átjárhatóvá teszi az orrjáratot, megerősíti az elhatározást és a bátorságot, megnyugtatja a szellemet. [Ha valaki] régóta fogyasztja, teste könnyű[vé válik], nem öregszik, hosszú életű lesz, [mint] a halhatatlanok. Egyesek jáde lingzhinek nevezik.

7. Az alább bemutatott szövegek kínai eredetiből készült fordítása minden esetben saját munkám.

8. A lingzhi 6 színváltozata tulajdonképpen több külön gombafaj, amelyek rendszertani besorolásában máig nem sikerült teljes egyezsége jutni a kutatóknak. A *Ganoderma* nemzetség filogenetikai vizsgálatáig általánosan elfogadott nézet volt, hogy a vörös lingzhi a hazánkban is honos pecsétviaszgomba (*Ganoderma lucidum*), de Dai Yucheng és munkatársai kutatásai nyomán már biztosan tudjuk, hogy a pecsétviaszgomba (*Ganoderma lucidum*) egy európai faj, Kínában a makroszkopikus jegyek alapján hozzá nagyon hasonló *Ganoderma lingzhi* terem.

9. Négy jelleg öt íz (四氣五味): egy hagyományos kínai gyógyszer négyféle jelleggel bírhat, lehet hideg (寒), forró (熱), meleg (溫) vagy hűvös (涼), de van egy ötödik is, a semleges (平). Az öt íz a savanyú (酸), keserű (苦), édes (甘), csipős (辛), sós (鹹).

10. A qi (氣) mibenléte fogalmi gondolkodással igen nehezen megfogható, ezért nem is vállalkoznék a definiálására. Az egyszerűség kedvéért, főként a nyugati szerzők, igen gyakran hivatkoznak rá egyfajta univerzális, az élet minden részét átjáró energiaként és/vagy életerőként.

11. Lin Zh. B. (2008) szerint a magyar névvel nem rendelkező *Amauroderma rugosum*-ot vagy a vízfoltos likacsosgombát (*Polyporus melanopus*), míg Wu X.L. és Dai Y.Ch. (2005) szerint a *Ganoderma atrum* fajt jelölheti.

12. A kilenc testnyílás a két szem, a két orrnyílás, a két fül, a száj, a genitáliák (a húgycsővel együtt) és a végbélynyílás.

13. Lin Zh. B. (2008) szerint a hazánkban is honos lepkeaplót (*Trametes versicolor*) jelöli.

14. A shen (神), azaz az emberre jellemző lélek, szellem.

15. Lin Zh.B. (2008) szerint a fenyő-kérgestaplót (*Fomitopsis officinalis*) jelöli.

黃芝

Huang Zhi – Sárga lingzhi¹⁶

味甘平。主心腹五邪，益脾氣，安神，忠信和樂。久食，輕身不老延年神仙。一名金芝。

Íze édes, [jellege] semleges. A szív és a has öt ártó erejére hat, növeli a lép qi-jét, megnyugtatja a lelket, [használója] őszinte bizalmat, harmóniát és boldogságot [érez]. [Ha valaki] régóta fogyasztja, teste könnyű[vé válik], nem öregszik, hosszú életű lesz, [mint] a halhatatlanok. Egyesek arany lingzhinek nevezik.

紫芝

Ci Zhi – Bíbor lingzhi¹⁷

味甘溫。主耳聾，利關節，保神，益精氣，堅筋骨，好顏色。久服，輕身不老延年。一名木芝。生山谷（舊作六種，今並）。

Íze édes, [jellege] meleg. A füle és a hallásproblémákra hat, az ízületeket támogatja, a szellemet védi, az esszenciális qi-t növeli, megerősíti az izmokat és a csontokat, valamint jó színt ad. [Ha valaki] régóta fogyasztja, teste könnyű[vé válik], nem öregszik, hosszú életű lesz, [mint] a halhatatlanok. Egyesek fa [ill. fán élő] lingzhinek nevezik. (Régen 6 fajtáját különböztették meg, mint ma is.)

吳普曰：紫芝一名木芝。

Wu Pu¹⁸ [a *Wu Pu Gyógynövénykönyve* c. művében] azt mondta: „A bíbor lingzhit egyesek fa [ill. fán élő] lingzhinek nevezik.”

名醫曰：赤芝生霍山，黑芝生恆山，青芝生太山，白芝生華山，黃芝生嵩山，紫芝生高夏地上，色紫，形如桑（御覽），六芝皆無毒，六月八月採。

A *Híres orvosok egyéb feljegyzései*¹⁹ c. munka szerint: „A vörös lingzhi a Huo-hegyen²⁰ nő, a fekete lingzhi a Heng-hegyen nő, a kékeszöld lingzhi a Tai-hegyen nő, a fehér lingzhi a Hua-hegyen nő, a sárga lingzhi a Song-hegyen nő, a bíbor lingzhi Gaoxia földjein nő. Színe bíborszín, alakja, mint az eperfáé ([*Taiping*] *Yulan*).²¹ A hat lingzhi mind mentes a mérgektől, a hatodiktól a nyolcadik holdhónapban gyűjthetők.”

案說文云：芝，神草也；爾雅云：茵芝；郭璞云：芝一歲三華，瑞草；禮內則云：芝栴；盧植注云：芝，木芝也；楚詞云：採三秀于山間；王逸云：三秀謂芝草；后漢書華陀傳：有漆葉青黏散；注引陀傳曰：青黏者，一名地節，一名黃芝，主理五臟，益精氣，本字書無黏字，相傳音女廉反；列仙傳云：呂尚服澤芝；抱樸子僊藥篇云：赤者如珊瑚，白者如截肪，黑者如澤漆，青者如翠羽，黃者如紫金，而皆光明洞徹如堅冰也。

A *Shuowen [jiezhi]*²² szerint: „a [ling]zhi (芝), az nem más, mint a szellemek/istenek (gyógy)füve”. Az *Erya*²³ szerint: „[a fa lingzhi az a] xiu-zhi (茵芝)”. Guo Pu²⁴ szerint: „a [ling]zhi évente háromszor »virágzik«, a szerencse (gyógy)füve”. A *Szertartások feljegyzései*²⁵ belső szabályok című fejezetében említ egy [fán élő] taplófélet, a zhi-er gombát. Lu Zhi²⁶ kommentárja szerint „a zhi, az a fa [ling]zhi”. A *Chu elégiái*²⁷ [c. versgyűjtemény egyik verse] szerint: „háromszor virágzó szedek, hej, a hegyek közt”, Wang Yi szerint a „háromszor virágzó” a lingzhi egyik neve. A *Kései Han-kor története* című

16. Lin Zh. B. (2008) szerint a hazánkban is honos sárga gévagombát (*Laetiporus sulphureus*), míg Wu X. L. és Dai Y. Ch. (2005) szerint a *Ganoderma multiplicatum* fajt jelölheti.

17. Lin Zh. B. (2008), valamint Wu X. L. és Dai Y. Ch. (2005) szerint is a magyar névvel nem rendelkező *Ganoderma sinense* fajt jelölheti, melyet a kínaiak külön fajnak, a nyugati mikológusok azonban csak színváltozatnak tekintenek.

18. Wu Pu, az Északi és Déli dinasztiák korában élt híres orvos, Hua Tuo kései tanítványa. Fő műve, a mára már elveszett *Wu Pu Gyógynövénykönyve* 《吳普本草》 (III. század). Ez a rész és az ez utáni részek a mű kommentárjával szolgálnak.

19. Tao Hongjing (陶弘景, 456–536), költő, kalligráfus, taoista orvos, és természettudós. A hivatkozott mű, a *Híres orvosok egyéb feljegyzései* 《名醫別錄》 c. orvosi lexikon, mely 365 gyógynövény leírását tartalmazza.

20. Az említett hegységek többnyire a taoizmus szent hegyei. A Huo-hegy és a Heng-hegy, mely a taoizmus északi szent hegye a mai Shanxi tartományban található. A Tai-hegy a mai Shandong tartományban található és a taoizmus keleti szent hegye. A Hua-hegy szintén Shanxi tartományban található és a taoizmus nyugati szent hegye, a Song-hegy a mai Henan tartományban található és a taoizmus középső szent hegye. A Gaoxia pontos helye nem ismert.

21. A *Taiping Yulan* a Song-kor hatalmas terjedelmű lexikona, melyet a császári udvar utasítására Li Fang (李昉) és munkatársai állítottak össze 977–983 közt. Terjedelme 1000 kötet, 55 különböző tartalmi egységre oszlik, ezekben 4,7 millió kínai karakter található!

22. A művet a Han-kor híres tudósa, Xu Shen (許慎, kb. 58–147) állította össze kb. i. sz. 100-ra, de csak 121-ben jelent meg. A *Showen jiezhi* az első kínai karakterértelmező szótárak egyike.

23. A mű a ma ismert legősibb, máig fennmaradt lexikon, szerzője ismeretlen, a kínai hagyomány a szerzőségeit Zhou-hercegnek (周公), Konfuciusznak (孔子) vagy valamely tanítványának tulajdonítja. A téma neves szakértője, a svéd Karlgren szerint a mű jelentős része az i. e. III. századtól kezdődően datálható. Az idézett részt a mű 13. fejezetében, a *Növény[neve]k kifejtése/magyarázata* (釋草) c. részben találjuk.

24. Guo Pu (276–324) Jin-kori taoista misztikus, földjós és a különös történetek gyűjtője volt. Több híres műhöz is kommentárt írt, ezek közül talán a leg-híresebb a *Hegyek és folyók könyvéhez* 《山海經》 írt kommentárja.

25. A *Szertartások feljegyzései* 《禮記》 a konfucianizmus öt szent könyvének egyike. A mű szerzőjének a kínai hagyomány Konfuciuszt (孔子) tartja.

26. Lu Zhi (?–192) a (keleti) Han-dinasztia minisztere, hadtudós és természettudós.

27. A *Chu elégiái* című versgyűjteményt a hagyomány Qu Yuan (屈原) és Song Yu (宋玉) munkájának tekinti, de valószínűleg évszázadokkal később, a Han-korban állították össze. Az idézett verssor a *Kilenc varázsének* című versciklus *Hegyek szelleme* 《九歌·山鬼》 című versében található. Magyarra Tökei Ferenc prózafordítása alapján Weöres Sándor ültette át a *szirt asszonya* címmel. A műfordításból a lingzhire vonatkozó utalás kimaradt: „Adnak enyhítő füvet a jóságos agg hegyek”. A szöszedetben Tokaji Zsolt ezt írja: „三秀 szan¹-hsziu⁴ bíbor szárú gomba”.

mű *Hua Tuo élete*²⁸ című részben szerepel lakkosan fénylő levél, qing-nian (青黏) por. A kommentárok szerint: „Ami a qingnian-t (青黏) illeti, egyesek szerint a soktérű salamonpecsét,²⁹ mások szerint pedig a sárga lingzhi, [amely] az öt zang-szervet uralja és az esszenciális qi-t növeli. Az *Írásjegyek könyvében*³⁰ nincs benne a nian (黏) írásjegy, az írásjegy fennmaradt, de hangalakja nem.” A *Halhatatlanok életrajza*³¹ című. mű szerint Lü Shang [gyógyszerként] tavi lingzhit fogyasztott. A *Baopuzi*³² című mű *A halhatatlanok gyógyszerei* című részében ez áll: „Ami a vöröset illeti, olyan mint a korall, a fehér olyan, mint a lemeztett állati zsír, a fekete olyan, mint a nedves lakk, a kékeszöld olyan, mint a jégmadár szárnya, a sárga pedig olyan, mint a bíbor-arany. Mind fényes és áttetsző, mint a tömör jég.

枸杞

Gouqi – Ördögcérna³³

味苦寒。主五內邪氣，熱中，消渴，周痺。久服，堅筋骨，輕身不老（御覽作耐老）。一名杞根，一名地骨，一名枸杞，一名地輔。生平澤。

Íze keserű, [jellege] hideg. Az öt belső szervet [ún. zang-szervet³⁴] károsító ártó qi-re hat, felmelegíti a közepső [melegítőt], megszünteti a szomjúságot, és oldja a blokkokat. [Ha valaki] régóta fogyasztja, izmai és csontjai megerősödnek, teste könnyű[vé válik] és nem öregszik (A[*Taiping*] *Yulan*) szerint: elodázhadják az öregséget). Egyesek qigen (杞根),³⁵ mások digu (地骨), megint mások gouji (苟忌), míg megintcsak mások difu (地輔) néven nevezik. Síkvidéken, nedves területeken nő.

吳普曰：枸杞，一名枸芑，一名羊乳。（御覽）

Wu Pu [a *Wu Pu Gyógynövénykönyve* c. művében] azt írja: A gouqi-t egyesek [más írásjegyekkel, de ugyancsak] gouqinak (枸芑), megint mások yangrunnak, azaz kecskecsöcs(é)nek nevezik. ([*Taiping*] *Yulan*).

名醫曰：一名羊乳，一名卻暑，一名仙人杖，一名西王母杖，生常山，及諸邱陵阪岸，冬採根，春夏採葉，秋採莖實，陰乾。

A *Híres orvos[ok egyéb feljegyzései* c. munka] szerint: Egyesek kecskecsöcs(é)nek, mások forróságtól óvónak nevezik, megint mások halhatatlanok pálcájának, míg megint mások a Nyugati Király Anya³⁶ pálcájának nevezik. A Chang-hegyen és a dombok lejtős oldalain terem. Télen a gyökerét, nyáron a levelét, ősszel a termését gyűjtik, árnyékos helyen szárítják.

案說文云：櫪，枸杞也。杞，枸杞也；廣雅云：地筋，枸杞也；爾雅云：杞，枸櫪；郭璞云：今枸杞也；毛詩云：集于苞杞；傳云：杞，枸櫪也；陸璣云：苦杞秋熟，正赤，服之輕身益氣；列仙傳云：陸通食藁盧木實；抱樸子僊藥篇云：象柴，一名托盧，是也。或名仙人杖，或云西王母杖，或名天門精，或名卻老，或名地骨，或名枸杞也。

A *Shuowen [jiez]* szerint: „A ji (櫪) nem más, mint a gouqi (枸杞). A qi (杞) szintén a gouqi-t jelöli.” A *Guangya*³⁷ szerint: „A dijin (地筋), azaz föld ina, nem más, mint a gouqi (枸杞).” Az *Erya* szerint: „A qi (杞) az nem más, mint a gouji (枸櫪).” Guo Pu szerint: „a mai gouqi”. A *Dalok Könyve* [Mao mester gyűjteményében fennmaradt változata³⁸ egyik dalában ez szerepel]: „összegyűltek a dús qi-n³⁹”. A [kom-

28. A *Kései Han-kor története* című művet Fan Ye (范曄, 398–445) állította össze az V. században. A mű a Keleti Han-kor történetét és leghíresebb alakjait mutatja be i. sz. 25–220-ig. A hivatkozott rész a 112. kötetében található. Hua Tuo (140–208) a Han-kor híres orvosa. Életrajzát kései tanítványai, Wu Pu (吳普) és Fan A (樊阿) állították össze.

29. A kínai gyógyászatban használt gyógynövény, egyéb kínai neve: 萎蕤 (wēi-rúí). Egyéb nevei: orvosi vagy szagos salamonpecsét, lat. *Polygonatum odoratum* (Mill.) Druce.

30. Mára elveszett, az Északi és Déli dinasztiák korában (III–VI. század) használt karakterértelmező szótár. A cím jelentése: *Írásjegyek könyve*.

31. A mű szerzője/szerkesztője Liu Xiang (劉向, i. e. 77–6) a Han-kor híres konfuciusz tudósa volt. Művében több mint hetven halhatatlant sorol fel. Lü Shang (született: Jiang Ziya, 姜子牙) az i. e. XI. században élt, Zhou-beli Wen király miniszterelnöke volt.

32. A mű szerzője Ge Hong (葛洪, 283–343), alacsony rangú hivatalnok volt, aki különösen a taoista alkimia és az örök élet megszerzésére irányuló technikák iránt érdeklődött. Munkája 20 belső és 50 külső fejezetre oszlik. A *halhatatlanok gyógyszerei* című fejezet a Belső fejezetek közül a tizenegyedik.

33. Egyesek szerint a 枸杞 a közönséges ördögcérnát (lat. *Lycium barbarum* L), más források szerint a *Lycium chinense* Mill. fajt jelöli. Mivel a mai Kína területén mindkét faj őshonos, a megjelenésük igen hasonló, a kérdés, hogy a mű keletkezésének idején melyik fajt jelölte, egyértelműen nem eldönthető. A nyugati nyelvekben a kínai név kiejtésutánzó kiejtése alapján Gouji [ejtsd: godzsi] bogycéknént ismert. Legismertebb termőterülete a mai Ningxia Hui Nemzetiségi Autonóm terület, ahol nagy mennyiségben termesztik.

34. Az öt zang (五臟) vagy raktározó szerv a következők: szív (心), máj (肝), lép (脾), tüdő (肺) és a vesék (腎).

35. Ezek a nevek nem mind népi nevek. A qigen (杞根) például az ördögcérna gyökerének neve, amelyet a hagyományos kínai orvoslásban korábban szintén használtak. A digu (地骨), azaz a föld csontja vagy földcsont vélhetően a termés csonterősítő hatására utal, a gouji (苟忌) kiejtése pedig igen hasonló a növény hivatalos nevének kiejtéséhez, csak más írásjegyekkel írják. A difu (地輔) jelentése: földi segítség, vélhetően a termés hasznos voltára utal.

36. A Nyugati Király Anya (西王母) a kínai mitológia nyugati égtájt uraló istenanyja, aki a halhatatlanságot adó varázsszer birtokosa. Bővebben lásd: Tokaji (2002) 298–299.

37. «廣雅» a III. században összeállított lexikon, amelynek szerkesztője Zhang Yi (張揖). A mű az egy évszázaddal korábbi *Erya* («爾雅») kiegészítéseként született, szerkezete is az *Erya* szerkezetét követi.

38. A *Dalok Könyve* («詩經») a kínai irodalom legrégebbi dalgyűjteménye. A kötetben található dalokat a hagyomány szerint 3000 dal közül maga Konfuciusz válogatta. Eredeti példányait, számos filozófiai mű eredeti példányaival együtt Qin Shihuang Di (秦始皇帝) i. e. 213-ban sajnós elégettette, így a mai ismert változat rekonstruált változat. A Han-korban a *Dalok Könyvének* 4 szövegváltozata létezett, ezek közül a Mao Gong (毛公) magángyűjteményében elrejtett változat az egyetlen, amelyik fennmaradt. Ezt nevezik a *Dalok Könyve* Mao mester gyűjteményében fennmaradt változatának («毛詩»).

39. Az említett rész a *Dalok Könyve* 162. versének 4. versszakában található. Weöres Sándor magyar műfordításában így szerepel: „Gomolyognak a galambok, fölrebbenek és leszállnak, sörényes fűzfán hálnak.”

mentár⁴⁰) szerint: „A qi (杞) nem más, mint a gouji (枸櫞).” Lu Ji szerint: „A keserű qi ősszel melegít, élénkpiros, [aki] fogyasztja, teste könnyű[vé válik], növekszik qi-je.” A *Halhatatlanok életrajza* című mű szerint: „Lu Tong⁴¹ a tuolu (橐廬) fa⁴² gyümölcsét ette.” *Baopuzi* című mű *A halhatatlanok gyógyszerei* című részében ez áll: „Ezt a rózséhez hasonló [fácskát] egyesek helyesen tuolu-nak (托廬) nevezik. Nevezik még a halhatatlanok pálcájának, a Nyugati Király Anya pálcájának, az Ég Kapuja esszenciájának, az öregség távoltartójának, a föld csontjának, illetve gouqi-nak.”

丹沙

Dansha – Cinnabarit⁴³

味甘、微寒。主身體五藏百病，養精神、安魂魄，益氣，明目，殺精魅邪惡鬼。久服，通神明不老。能化為汞，生山谷。

Íze édes, [jellege] enyhén hideg. A test és az öt zang-szerv száz betegségére hat, táplálja az esszenciát⁴⁴ és a szellemet, nyugtatja a [halál után] eltávozó és a testhez kötött lelket, növeli a qi-t, [meg]világosítja a szemet, elpusztítja a démonokat és a megbetegítő ártó szellemeket. [Ha valaki] régóta fogyasztja, eljut az isteni tisztánlátásig és nem öregszik meg. Képes higannyá alakulni,⁴⁵ a völgyekben keletkezik.

(*太平御覽*引，多有生山谷三字，大觀本，作生符陵山谷，俱作黑字，考山谷是經文，後人加郡縣耳，宜改為白字，而以郡縣為黑字，下皆仿此)。

(A *Taiping Yulan* idézetekben a legtöbb helyen szerepel a „völgyekben keletkezik” három kínai karaktere. A *Daguan [időszak gyógynövénykönyve]*⁴⁶ című műben az áll, hogy a Fuling völgyeiben keletkezik, [az egész mondat] mind felete írásjeggyel szerepel.

Megvizsgálva „a völgyekben keletkezik” kifejezés eredetét, azt találjuk, hogy csak a „völgyekben keletkezik” a kanonikus szöveg, a helynevet később toldották hozzá, azt könnyű

fehér írásjegyre javítva és a helynevet írva feketével, a továbbiakban mindenütt ezt követjük.

吳普本草曰：丹沙，神農甘、黃帝苦，有毒。扁鵲苦，李氏大寒，或生武陵，採無時，能化朱成水銀，畏磁石，惡鹹水。

Wu Pu gyógynövénykönyve azt mondta: „a cinnabarit Shennong [*gyógynövénykönyve* szerint] édes, a Sárga Császár [*belső könyvei* c. műben Qi Bo⁴⁷ szerint] keserű, mérgező. Bian Que⁴⁸ [szerint] keserű, Li mester⁴⁹ szerint nagyon hideg [jellegű], talán Wulingban keletkezik. Gyűjtésének nincs [meghatározott] ideje. Vörös festékké⁵⁰ [és] higannyá alakítható. Taszítja a mágneses köveket,⁵¹ a sós víz⁵² árt neki.”

名醫曰：作朱，名真朱，光色如雲母，可析者良，生符陵山谷，採無時。

A *Híres orvos[ok egyéb feljegyzései* c. munka] szerint: valódi cinóbernek nevezik. Fénye és színe, mint a csillámpaláé, könnyen törhető. Fuling völgyeiben keletkezik. Gyűjtésének nincs [meghatározott] ideje.

人參

Ren Shen – Koreai ginszeng⁵³

味甘微寒。主補五藏，安精神，定魂魄，止驚悸，除邪氣，明目，開心益智。久服，輕身延年。一名人衛，一名鬼蓋。生山谷。

Íze édes, [jellege] enyhén hideg. Az öt zang-szervet uralja és támogatja. Megnyugtatja az esszenciát és a szellemet, elnyugtatja a [halál után] eltávozó és a testhez kötött lelket, megállítja a félelmet és a rettegést, megszünteti az ártó qi-t, [meg]világosítja a szemet, kinyitja a tudatot és növeli a bölcsességet. [Ha valaki] régóta fogyasztja, évei [száma] megnő. *Ren xian*-nek és *gui gai*-nak is nevezik. A völgyekben nő.

吳普曰：人參一名土精，一名神草，一名黃參，一名血參，一名久微，一名玉精，神農甘小寒，桐君雷公苦，岐伯黃帝甘無毒，扁鵲有毒，生邯鄲，三月生葉，小

40. A *Dalok Könyve* Mao mester gyűjteményében fennmaradt változatában minden vershez tartozik kommentár (傳) is.

41. Lu Tong (陸通) a Három Királyság korában, Chu államban élt híres taoista remete.

42. A tuolu a gouqi egyik ősi, manapság már nem használt neve.

43. Az ásványi higany-szulfid neve: cinnabarit, festékként: cinóbernek vagy skarlátvörösnek nevezik.

44. A jing (精) vagy esszencia. Az élet eredeti, esszenciális formája, amely a növekedésért, fejlődésért és a fenntartásért felelős. Ez alkotja minden szerves élet alapját és ez az élettani változások forrása is.

45. A cinnabarit hevítésével elemi higany nyerhető ki.

46. Teljes címén: «*經史證類大觀本草*». A Tang Shen-wei (唐慎微) által összeállított mű 1108-ban jelent meg, 31+1 kötetben több mint 1700 gyógynövényt és egyéb gyógyszert, valamint 3000 receptet tartalmaz.

47. Qi Bo (岐伯), a Sárga Császár orvosa volt. A *Sárga Császár belső könyvei* című mű tulajdonképpen a Sárga Császár és Qi Bo párbeszéde.

48. Bian Que (扁鵲), legendás kínai orvos. Születésének és halálának ideje nem ismert. Életrajza Sima Qian (司馬遷, i. e. 145/135–86) történeti munkájában, a *történetíró feljegyzéseiben* is megtalálható. «*史記·扁鵲倉公列傳*»

49. Li Dang-zhi (李當之), Három Királyság korabeli orvos, Hua Tuo (華佗) tanítványa. Fő műve az egykötetes *Li Dang-zhi gyógynövénykönyve* «*李當之本草經*»

50. Cinóber vagy skarlátvörös festék (朱 illetve 朱紅色)

51. Ezt a jelenséget diamágnesességnek nevezzük.

52. Vízben gyakorlatilag oldhatatlan, és a savak is alig oldják. Királyvízben oldódik.

53. Lat. *Panax ginseng* L. A kínai név jelentése: ember(forma) gyökér. Más írásmóddal: 人蔘 [rén-shēn].

兌，枝黑，莖有毛，三月九月採根，根有頭足手面目如人（御覽）。

Wu Pu [a *Wu Pu Gyógynövénykönyve* c. művében] azt írja: „A ginszenget a föld esszenciájának nevezik, az istenek/szellemek fűvének, sárga ginszengnek, vér(színű) ginszengnek, jiu wei-nek (久微) vagy jáde-esszenciának is nevezik. *Shenmong*-nál édes és kissé hideg. Tong úr⁵⁴ és Lei apó [elmélkedései a *gyógynövények elkészítéséről*⁵⁵ c. művében] keserű. Qi Bo és a Sárga Császár szerint édes és nem mérgező. Bian Que [szerint] mérgező, Handan (邯鄲) [körül] nő. A harmadik [hold] hónapban nő ki a levele, [ekkor] kissé megváltozik, az ága fekete lesz, a gallyai szőrösök. A harmadiktól a kilencedik [hold] hónap közt gyűjthető a gyökere. A gyökérnek van feje, lába, keze, arca és szeme, mint egy embernek. ([*Taiping*] *Yulan*)”.

名醫曰：一名神草，一名人微，一名土精，一名血參，如人形者有神，生上黨及遼東，二月四月八月上旬採根，竹刀刮，暴乾，無令見風。

A *Híres orvos[ok egyéb feljegyzései* c. munka] szerint: „egyesek az istenek/szellemek fűvének nevezik, mások ren wei (人微)-nek, megint mások a föld esszenciájának, vagy vér(színű) ginszengnek nevezik. Alakra olyan, mint egy ember és lelke van. Shangdangtól Liaodongig nő. Gyökere a második, negyedik és nyolcadik [hold] hónapban gyűjthető. Bambusz-késsel tisztítsuk, forró [levegő segítségével] szárítsuk, ne hagyjuk, hogy szél érje.”

茯苓

Fuling⁵⁶

味甘平。主胸脅逆氣（御覽作疝氣），憂恚，驚邪，恐悸，心下結痛，寒熱煩滿，欬逆，口焦舌乾，利小便。久服安魂養神，不飢延年。一名茯菟，（御覽作茯神，案元本云：其有抱根者，名茯神，作黑字）生山谷。

Íze édes, [jellege] semleges. A mellkasra és a bordák felső részén visszaáramló qi-re hat, az aggodalmat és haragot, a féltelmet és rettegést, valamint a szív alatt összeálló fájdalmat, a hideg és meleg kimerülését és telítődését, a nehéz légzést, a száj melegét és a nyelv szárazságát [uralja], jó hatással van a vizeletkiválasztásra. [Ha valaki] régóta fogyasztja, megnyugtatja a [halál után eltávozó] hun-lelket, táplálja a shen-t, nem éheznek, évei [száma] megnő. Egyesek futu (茯菟)-nak nevezik (A [*Taiping*] *Yulan*-ban fushen⁵⁷ (茯神) a neve,

a *Yuanben*-ben fekete betűkkel ez szerepel: „a gyökerével együtt fushennek (茯神) nevezik”, a völgyekben nő.

吳普曰：茯苓通神，桐君甘，雷公扁鵲甘無毒，或生茂州，大松根下，入地三丈一尺，二月七月採。（御覽）

Wu Pu [a *Wu Pu Gyógynövénykönyve* c. művében] azt írja: a fuling átjárja a szellemet. Tong úr [szerint] édes, Lei apó [elmélkedései a *gyógynövények elkészítéséről* c. művében] és Bian Que [szerint] édes, nem mérgező. Maozhou⁵⁸-ban nő a fenyők gyökerei alatt, a föld alatt úgy tíz méterrel⁵⁹. A másodiktól a nyolcadik (hold) hónapig gyűjthető ([*Taiping*] *Yulan*).

名醫曰：其有抱根者名茯神，生太山大松下，二月八月採，陰乾。

A *Híres orvos[ok egyéb feljegyzései* c. munka] szerint: „a gyökerével együtt fushennek (茯神) nevezik. a Tai-hegyen⁶⁰, fenyők tövében nő. A másodiktól a nyolcadik (hold) hónapig gyűjthető, árnyékos helyen szárítják.”

案廣雅云：茯神，茯苓也；范子計然云：茯苓，出嵩高三輔，列仙傳云：昌容采茯苓，餌而食之；史記褚先生云：傳曰，下有伏靈，上有兔絲，所謂伏靈者，在兔絲之下，狀似飛鳥之形，伏靈者，千歲松根也，食之不死；淮南子說林訓云：茯苓掘，兔絲死，舊作茯，非。

A *Guangya* szerint: A fushen (茯神), az nem más, mint a fuling. A *Fan mester stratégiá*⁶¹ című mű szerint: „a fuling a Song-hegyen háromszor is terem”. A *Halhatatlanok életrajza* című mű szerint „Chang Rong fulingot szedett, megsütötte és megette”. A *Történetirő feljegyzéseiben* Chu úr mondja: „A hagyomány szerint lent a fuling (伏靈), fent a tusi⁶² (兔絲). Amit fulingnak neveznek, az a tusi alatt van, alakja mint egy szárnyaló madaré. Ami a fulinget illeti, ezeréves fenyőgyökér, [aki] megeszi, nem hal meg.” A *Huainanzi* c. mű *Erdőkről* című fejezetében ezt olvashatjuk: „[Ha] a fulinget felszedjük, a tusi elpusztul.” Régen egyszerűen fu-nak (茯) nevezték, de az is lehet, hogy nem.

豬苓

Zhuling – Tüskegomba⁶³

味甘平。主痲瘡，解毒蠱注。（御覽作蛙）不祥，利水道。久服輕身耐老。（御覽作能老。）一名猥豬屎。生山谷。

54. Tong úr (桐君), a Sárga Császár korában élt híres orvos. Qi Bo kortársa. Híres művére, a *Gyógynövények gyűjtése* «採藥鏡» című munkára Tao Hongjing is hivatkozott.

55. «雷公炮炙論», Lei Xiao (雷敷) műve az V. században keletkezett. 3 kötetben 300 gyógyszerleírást tartalmaz.

56. Lat. *Wolfiporia extensa*, korábban *Poria cocos*. Egy magyar névvel nem rendelkező gombafaj, mely főként különböző fenyőfélék gyökerei közt nő.

57. A fushen igazából a gomba szkleróciumának középső része. (Egyes gombák, hogy az időjárás viszonyosságait átveszélhessék, ún. szkleróciumot fejlesztenek. A szklerócium tulajdonképpen egy túlélőképlet, kemény gombafonal-képződmény.)

58. A Tang-kortól a Qing-korig önálló tartomány a mai Sichuan (Szecsuan) tartomány területén.

59. 1 丈 [zhàng] = 10 尺 [chǐ] = 3,333 m, 1 尺 = 0,333 m. Ezek alapján a fentebb közölt adat pontosan: 10 333 m. A valóságban azonban közel sem ilyen mélyen, általában max. 1 méter mélyen terem.

60. A Tai-hegy (泰山) Kína öt szent hegyének egyike. Régi szövegekben olykor Tai-hegyként (太山) hivatkoznak rá, melynek jelentése: nagy hegy.

61. «范子計然» az V. században összeállított stratégiai munka. Szerzője Fan Li (范蠡), egy Yue-beli gazdag gyógyszerkereskedő.

62. Lat. *Cuscuta chinensis*, azaz: kínai aranka, egy élősködő gyomnövény.

63. Lat. *Polyporus umbellatus*, kínai: disznó-szarvasgomba. Hazánkban is honos, ízletes, ehető gomba, de védett faj. A természetközeli, idős erdők fogyása, a holt faanyag eltávolítása és étkezésre gyűjtése miatt veszélyeztetett.

Íze édes, [jellege] semleges. A maláriára hat, eltávolítja a mérgeket [és gátolja] azok visszaszivárgását. (A [Taiping] *Yulan*ban [egy másik] zhu (蛙) található.) Betegség esetén kedvezően hat a folyadékok útjára. Ha valaki régóta fogyasztja, teste könnyűvé válik és ellenáll az öregségnek. (A [Taiping] *Yulan* szerint [fogyasztója] megöregedhet.) Egyesek vadkantrágya [gombá]-nak nevezik. A völgyekben él.

吳普曰：豬苓，神農甘，雷公苦無毒。（御覽引云，如茯苓，或生冤句，八月採。）

Wu Pu [a *Wu Pu Gyógynövénykönyve* c. művében] azt írja: a túskegomba, Shennong [*Bencaojing* c. művében] édes, Lei apó [*elmékedései a gyógynövények elkészítéséről* c. művében] keserű, nem mérgező. (A [Taiping] *Yulan* szerint olyan, mint a Fuling,⁶⁴ de Yuanju⁶⁵-ben nő. A nyolcadik (hold)hónapban gyűjthető.

名醫曰：生衡山及濟陰冤句，二月八月採，陰乾。

A *Híres orvos[ok egyéb feljegyzései* c. munka] szerint: „A Heng-hegyen,⁶⁶ valamint Jiyinben [és] Yuanjuben él. A másodiktól a nyolcadik (hold)hónapig gyűjthető, árnyékos helyen szárítják.”

案莊子云：豕零，司馬彪注，作豕囊云，一名豬苓，根似豬卵，可以治渴。

Zhuangzi⁶⁷ szerint: zhuling (豕零), Sima Biao kommentárja szerint a zhunangot (豕囊) egyesek zhuling-nak (túskegombának) nevezik, gyökere olyan, mint a disznótrágya,⁶⁸ oltja a szomjúságot.

IRODALOM

Dobos László 2000. [Zhuangzi, 莊子] Csung Ce: *A Virágzó Délvidék igaz könyve* XVII–XXXIII. Fordította, jegyzetekkel ellátta és az utószót írta Dobos László. Palatinus, Budapest, 195.

[Jiuge] 《九歌》1998. *Kilenc varázsének*: (Csü Jüan [Qu Yuan, 屈原]: Kilenc dal). Az eredeti szöveg Weöres Sándor műfordításával, Tókei Ferenc előszavával, Tokaji Zsolt jegyzetével. Balassi Kiadó, Budapest. Kínai–magyar könyvek 7. (《九歌》) 68.

Lin Zh. B. 2008. [Lin Zhi-bin] 林志彬 编著: 《灵芝从神奇到科学》 [*Ganoderma lucidum: A mítosztól a tudományig*]. 北京: 北京大学医学出版社, 139.

[*Shennong Bencaojing*] 《神農本草經》 (i. e. II–I. század).

Tokaji Zsolt 2002. *Kínai jelképtár*. Szukits Könyvkiadó, Szeged, 314.

Wu X. L. és Dai Y. Ch. 2005. [Wu Xingliang] 吴兴亮, [Dai Yucheng] 戴玉成: 《中国灵芝图鉴》 [*A kínai lingzhi képeskönyve*]. 北京: 科学出版社, 229.

64. Lásd fentebb.

65. Régi település a mai Shandong tartomány területén.

66. Kína öt szent hegyének egyike a mai Hunan tartományban. Jiyin a mai Shandong tartomány területén található.

67. Zhuangzi (i. e. IV. század), híres kínai filozófus. Tanításai a *Zhuangzi* című műben található. A túskegomba említése a XXIV. fejezetben található: 藥也，其實堇也。桔梗也，雞壅也，豕零也，是時為帝者也，何可勝言！ Dobos László fordításában [más] növények szerepelnek: „[14.] az orvosságosfüvek közül – mint a sisakvirág, a katáng, a bársonyvirág vagy a szárcsagyökér – hogy mikor melyik a fő gyógyító, beszéddel elsodorni ugyan ki tudja?” Lásd: Dobos (2000) 86.

68. A 卵 [luān] tojást, sejtet és minden, tojáshoz hasonló alakú dolgot jelent. A gomba jellegzetes, labdához/tojáshoz hasonló alakjára utal.